

STUDIËN OP HET GEBIED DER DRENTSCHE KERKGESCHIEDENIS,

DOOR

Jhr. Mr. B. M. DE JONGE VAN ELLEMEET.

II. De Drentsche Reformatie (1^e stuk)¹⁾.

Omtrent het begin der Reformatie in Drente, het binnendringen der nieuwe leeringen aldaar, is slechts luttel bekend; de historische gegevens ten dezen bepalen zich al tot zeer weinig. Het treft in een request der abdij te Assen van omstreeks het jaar 1529 aan den drost van Drente een beroep op 's mans clementie te hooren doen met deze woorden: „soe noe leyder nae den tijdt verloop der Luetteriaensscher ketterye alle geestelycheijden verdreuckt ind vernedert woerden, hebben wy nyemans buten Godt almechtych dan zyner Furstelicke Genaede ind Iwer Edele toe voerstanders”²⁾. De machtige Luthersche beweging schijnt zich dus ook in deze streken te hebben doen gevoelen. Ook Picardt³⁾ weet op genoemd jaar mede te deelen, dat „te deser tijdt . . . seer vele ingesetonen,

---

1) Zie de voorafgaande studie over „Kerkelijk Drente vóór de Reformatie”, hiervóór, blz. 175—197.

2) *Archief abdij Assen*, Inv. No. 51.

3) *Annales Drenthiae* (ed. 1660), blz. 216.

soo geestlicke als wereltlicke de Reformatie aennamen". Dertig jaren later constateert de abt van Aduard in een schrijven aan den elect van Munster, dat de Asschensche abdij nonnen tekort komt, „propterea quod omnia hic diversis haeresibus infesta sunt et amor profitendae religionis apud seculares valde refriguit" ¹⁾. „Int jaer 1566" — verhaalt wederom Picardt ²⁾ — „heeft men in de landtschap Drenth eerst beginnen de evangelische religie te predicken, met groot genoegen en toeloop der menschen". Vast staat, dat toen een tijd lang Menso Alting te Sleen de nieuwe leer verkondigd heeft, doch zonder veel succes ³⁾. Nadat ook Drente in het begin van 1580 de Unie van Utrecht mede-onderteekend had ⁴⁾, schijnt eerlang een algeheele omkeering van zaken te zijn gevolgd: wij weten althans — min of meer toevallig uit veel latere besluiten van Drost en Gedeputeerden — dat de secularisatie der Assensche abdij in dien tijd bijna tot stand is gekomen ⁵⁾. Doch hoe ingrijpend die veranderingen ook mogen geweest zijn, zij waren slechts van zeer voorbijgaanden aard, daar Rennenberg's verraad ook deze streken weldra weer onder Spaansch bestuur bracht. De Staatsgezinde regeeringspersonen hadden naar elders de wijk te nemen ⁶⁾ en de Staatschen bepaalden zich in de eerstvolgende jaren tot strooptochten in dit gebied, waarbij vooral kerken en kloosters het hadden te ontgelden ⁷⁾.

1) P. J. Blok, *Verlag aangaande een onderzoek in Duitschland naar archivalia, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland*, blz. 194—5.

2) T. a. p., blz. 221.

3) Ubbo Emmius, *Vita M. Altingii*, blz. 5.

4) J. S. Magnin, *Geschiedkundig overzicht van de besturen . . . in Drenthe*, Dl. III 1, blz. 364 e. v.

5) J. S. Magnin, *Losse bladen uit Drenthe's geschiedenis*, Assen 1856, blz. 32—3.

6) Zie b.v. J. Nanninga Uitterdijk, *Register van charters en bescheiden uit het oude archief van Kampen*, IV, No. 2815.

7) Een beknopt overzicht bij: G. M. Reyntjes, *Groningen en Ommelanden van 1580 tot 1594*, blz. 48 e. v. Zie ook: G. Dumbar, *Analecta*, Dl. III, blz. 211; J. S. Magnin, *De voormalige kloosters in Drenthe* (2e druk), blz. 247—8, aant.

Nog was aan de Reformatorische stroomingen de kop ingedrukt en het zal den toenmaals Spaanschgezinden Landdag niet moeilijk zijn gevallen zich met klem te verdedigen tegen het hun door Kanselier en Raden van Overijssel gedane verwijt, als zouden zij „liberteyt der religie” hebben voorgestaan. Het zal, verklaren zij in hun „debath offte wederbericht”, weinig moeite kosten afdoende te bewijzen, „dat geduirende desen inlandischen alteration int stuck van de religie, d’ingesetenen des landes Drenthe die olde Roemsche Catholicke ende Apostolicke religie totten uuytersten tho onderhouden, ende dat int voorg. landt noch ketterie noch rotterie gepleget, dan in aller eenvolt ende stillicheyt die godtsdiensten geexerceert, ter tijt die rebellen hoer kercken, cloesteren ende godts-huysen mit gewalt geinvadeert, verbrant, vernielet hebben ende noch tegenwoordich op allen plaetsen, daert gescheen kan, geexerceert wordt”¹⁾.

Thans echter bleven groote veranderingen niet lang meer uit. In Juli 1592 werd Steenwijk na een energiek beleg aan de Staatschen overgegeven. Twee maanden later volgde Coevorden, dat Willem Lodewijk ondanks verzet van Overijssel onder zijn commandement wist te betrekken²⁾. Deze belangrijke operatiën werden ten slotte bekroond met de inneming van Groningen in 1594. Het is bekend, dat de stadhouder de Reformatie daar onmiddellijk doorvoerde, niet het minst daarin gesteund door Menso Alting, terwijl hij ook in vervolg van tijd zich met de kerkelijke zaken aldaar krachtdadig bleef bemoeien³⁾.

In 1596 stelt Friesland op aandrang van Willem Lodewijk de fortificatie van Coevorden aan de orde, daar het

1) S. Gratama, *Drentsche rechtsbronnen uit de 14e, 15e en 16e eeuwen*, blz. 131.

2) *Archives de la maison d'Orange-Nassau*, IIe serie, tome I, blz. 235 e. v.; E. van Reyd, *Historie der Nederlantscher Oorlogen* (ed. 1650), blz. 191—2; *Resolutien van den Raad van State*, d.d. 27 en 30 Sept. 1592.

3) J. Reitsma en S. D. van Veen, *Acta der provinciale en particuliere synoden*, Dl. VII (Groningen), blz. V—VI.

bij langer uitstel zijn veiligheid in gevaar gebracht ziet door de herhaalde vijandelijke invallen en het onder contributie brengen van Drente. Na heftige oneenigheid met Groningen, waarin ook Drente en Overijsel zich mengden, terwijl tevens ook de fortificatie van Bourtange en Bellingwolderzijl in het geschil betrokken werd, gaven de Staten-Generaal den 24^{en} Juli een beslissing ¹⁾. Ter afsnijding van dergelijke questies in het vervolg verleenden de Staten-Generaal den 24^{en} Augustus Willem Lodewijk commissiën als gouverneur-generaal en over Drente en over Wedde en Westerwolde ²⁾.

De Drentsche commissie ³⁾ werd verleend zonder prejudicie van iemands recht en heet provisioneel te zijn; zij is echter niet door een definitieve akte en evenmin door een nadere instructie gevolgd. Een scherpe definieering van Willem Lodewijk's gezag biedt de akte allerminst; hem wordt opgedragen: de ingezetenen tegen mogelijk geweld te beschermen en „generalyck in de regeringe van den lande van Drenthe met derselver toebehoorten te doen allen tghene, dat een goet ende getrouwe Gouverneur-generael schuldich is ende behoort te doen, mits dat den welgemelten heere grave tallen tyden in voorvallende saken met ons [t. w.: de Staten-Generaal] ende den Raede van State sal houden goede correspondentie”.

Van het aanpakken van Drente's Reformatie was voor Willem Lodewijk steeds nog geen sprake ⁴⁾; zijne belangrijke werkzaamheden elders hebben hem zulks waarschijn-

1) *Groot placaat- en charterboek van Friesland*, Dl. IV, blz. 922; alwaar ook een aantal stukken betreffende deze questie voorafgaan.

2) *Resoluties Staten-Generaal* i.d. en d.d. 16 Aug.

3) Origineel in het koninklijk huisarchief, cat. No. 1787. Afdrukt o. a. bij Mr. L. Oldenhuis Gratama, *de Stadhouders van Drenthe*, blz. 5—6.

4) Uitgezonderd Coevorden, waar wellicht onmiddellijk na de overgave met het oog op het garnizoen in den Gereformeerden dienst voorzien was: blijkens de akten toch van den Groningschen kerkeraad van 14 April 1596 vroeg de predikant aldaar „Johannes N.” uitsluitel, of hij Avondmaal mocht bedienen, waar hij zelf niet eerst met de gemeente gecommuniceerd had.

lijk vrijwel onmogelijk gemaakt, maar bovendien kon Drente nog ternauwernood als herwonnen gebied gelden. Nog in 1597 bestond er voor Frederik van den Berg geen bezwaar, om plunderend dwars door Drente tot in Friesland door te dringen ¹⁾, maar Maurits' bekende campagne van hetzelfde jaar — o. a. opleverend de inneming van Groenloo, Enschede, Ootmarsum, Oldenzaal en Lingen — maakte aan dergelijke verrassingen voor goed een einde ²⁾.

Thans had Willem Lodewijk de handen vrij en kon Drente's Reformatie, welke hem na aan het hart lag, worden geëntameerd. De Groningsche synode trouwens had reeds in het voorjaar van 1597 besloten „bij sin Gn. tho vörsoeken, dat de landtschoppen Drente mith reformierde predigern vörsehen, und die papistissche dienst und priestern affgeschaffet unde geremovirt worden”, welke aandrang in het najaar door den Groningschen kerkeraad werd herhaald ³⁾. „Alsoo het land van Drenthe”, schrijft de Stadhouder 11 November aan Alting ⁴⁾, „nu gantschelik door Gods zegen bevryd is ende why daeromme amptshalven ende uit ene dankbare genegenheid tegen God almachtig, voor alle saeken geerne bemiddelen souden, dat de suivere en puure lere des Goddeliken Woords aldaar mag ingevoert en geplantet worden, waartoe zig naar 't exempel van den Ommelanden verscheide difficulteiten opdoen” — noodigt hij hem uit met Van Reyd te komen overleggen „met wat middelen men bequaamlykst tot alsulken goddelyken en heiligen werk sal connen geraeken”. In de dan volgende maanden December en Januari laat Willem Lodewijk den rentmeester der domeinen ter plaatse opnemen, welke kerk-, pastorie-,

1) Van Reyd, t. a. p., blz. 312.

2) P. J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk* (2e druk), Dl. II, blz. 304.

3) Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 19; *Gedenkboek der reductie van Groningen in 1594*, blz. 201.

4) O. a. afgedrukt bij: (Gerdes), *Scrinium antiquarium*, Tom. VIII, Pars II, blz. 675—676. Het origineel schijnt verloren te zijn gegaan.

kosterie- en vicariegoederen in elke parochie gevonden worden ¹⁾. Het resultaat van het onderzoek wordt den 9en Februari aan Alting gemeld: er zijn zeven kerspelen, „die rykelik eenen predicant onderhouden connen, soodat wy vooral eerst dieselve kercken behoorlick versorgen connen, mer met die restierende noch wat wagten ende wyders op die middelen versien moeten”. Dringend verzoekt hij hem „godsalige”, „bequame” personen „van onstraffelyken leven” voor die plaatsen aan te wijzen ²⁾.

Vervolgens stelt Willem Lodewijk zich in verbinding met den Raad van State ook met het oog op de financieele zijde der zaak en verzoekt hij speciale commissarissen ter assistentie bij „dit swaere werck” aan te wijzen; de Raad brengt het verzoek „als eene saecke de politie aengaende” over aan de Staten-Generaal. Deze aarzelen niet de gewenschte machtiging te geven: „al ist” — wordt den 8sten April besloten te antwoorden — „dat haere edele zyne lieve als stadtholder genouchsaem houden gequalificeert om met die van de landtschap van Drenthe de Reformatie van de kercke in deselve landtschap te effectueren, dat deselve haere edele syne lieve nochtans autoriseren mits desen om met alsulcke gedeputeerde van de Drenthe, als zyne lieve gequalificeert sal achten — die men vertrouwt in deselve landtschap genoch te vinden sullen zyn — de voorscreven Reformatie ende kerckenordeninge gelyck in de andere Vereenichde Provincien met alle goede wegen ende middelen in te voeren ende te effectueren ende tot dien eynde te beroepen goede ende gequalificeerde predicanten, suyver in de leere der Reformatie wesende, mits dat de betalinge

1) *Staten-archieven*, Inv. No. 365. De verklaringen werden door de parochianen afgelegd onder bedreiging niet slechts van restitutie, maar ook van arbitrale correctie. Overzichten dier verklaringen plaatsgewijs bij Magnin, *Overzicht der kerkelijke geschiedenis van Drenthe*, blz. 83 e. v. Zie ook: *Staten-archieven*, Inv. No. 366. De minuteele commissie van Willem Lodewijk op den rentmeester d.d. 27 Nov. 1597 is aanwezig in: *Amortisatie-syndicaat* (Algemeen rijksarchief) No. 36 (62).

2) Gerdes, t. a. p., blz. 676—677.

van derselver tractement ofte gagien sal moeten geschieden in de voorscreven landtschap, sonder last van de Generaliteyt" ¹⁾.

Thans waren dus voor den stadhouder ook de laatste hinderpalen uit den weg geruimd.

Den 10den Mei vaardigt Willem Lodewijk een plakkaat ²⁾ uit, waarbij aan „allen pastoren, priesters, vicarissen, schoolmeesters ende andere geestelicke, die dus lang in den pawsdom den kerckendienst in der landtschap Drente voorn. versorcht hebben" bevolen wordt, „dat sie sich nu datelich des kerckendienst onthouden ende sich deselven gans und gar niet meer aennemen noch onderwinden". Zij zullen maatregelen hebben te treffen, „dat sie binnen drie weken die woeningen ende goederen van den pastorien ende kercken moegen ruymen ende daervan aftreken ende overleveren aen die kerkvoegden ende oldsten van den kerspel". Ter gelegener tijd zal hun gelegenheid worden gegeven, „alwaer diegeenige, die geneigt mochten zijn sich tot die reine bekentenis ende leer des Euangelii toe begeven, sullen verschijnen om verhoert ende op hare gaeven, leven ende geschiktheid gelet toe worden. Ende sullen wy soedane, als tot bekentenis der waarheid van herten geneigt ende tot den Gereformierden kerckendienst bequaem sullen bevonden worden, daertoe in eenige kerspelen van Drente nieuwe beroepinge verleenen ende beneffens andere Gereformierde gebruycken".

Van het gebeurde stelt Willem Lodewijk Menso Alting onmiddellijk op de hoogte, terwijl hij hem tevens zijn plannen voor de naaste toekomst ontvouwt ³⁾. Voor zijne maatregelen heeft hij zich overeenkomstig de hem door

1) Zie de resolutien der Staten-Generaal van 8 en 11 April 1598, die van den Raad van State van 24 Maart en 7 April, alsmede de brieven van Willem Lodewijk aan de Staten-Generaal van 23 Maart en aan den Raad van State van 28 Maart in het archief der Staten-Generaal No. 4707.

2) Afgedrukt bij Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, bijlagen, blz. 56—57.

3) Zie diens schrijven d.d. 15 Mei 1598 bij : Gerdes, t. a. p., blz. 677 e. v.

de Staten-Generaal verleende machtiging van de medewerking van een vijftal voorname Drenten weten te verzekeren. Drie aanstaande predikanten heeft hij reeds tot zijn beschikking en spoedig zullen er meer zijn: zij worden te Groningen geëxamineerd. Zoodra zij zes of zeven sterk zijn, zullen zij een classis hebben te formeeren, die voor het vervolg de predikanten zal te examineeren hebben en voer alles den afgedankten geestelijken gelegenheid zal moeten geven desgewenscht zich aan het examen te onderwerpen. Met klem wordt Alting uitgenoodigd bij dezen „eersten classicali conventu und examine” tegenwoordig te zijn. „By deser eerster beroeping gaan wy alle collatores stilswygend voorby, opdat subscriptiones en intrusiones van onbequame, wie sy dan oft durch importuniteit van recommendatien durchgedrongen werden, in 't begin sal geweert worden. In val sich enige beclagen, sullen wy hun tot antwoord geven, dat deze actus niet sal consequents getrokken, sondern eenes iederen recht hernamaals gehandhaaft werden, verhapende, sie sullen sich daeraen sedigen laten. Maer metten patrones en(ig?)er vicaryen, die wy geern tot verbetering der pastoryen of tot onderholt van schoolmeesters solden anwenden, sullen we wellicht meer te schaffen hebben”. Al deze eerste maatregelen trouwens zijn als exceptioneel te beschouwen: de bedoeling is, „wanneer sulks eens gedaen is, hernaemaals die beroepinge nae die gebruyckelyke forme der Gereformeerde kercken in den anderen provincien durch die Christelyke gemeente selfs und die examina durch den classen geschieden te laten”.

Weldra is men zoo ver gevorderd, dat den 12den Augustus de classis te Rolde bijeen kan komen ¹⁾.

---

1) Zie voor het volgende: Reitsma en Van Veen, *Acta der provinciale en particuliere synoden*, 8e deel (Drente), blz. 2 e. v. Belangrijk voor een juiste appreciatie van het te Rolde voorgevallene is het uitvoerig minuteel-rapport van Van Reyd aan Willem Lodewijk d.d. 17 Augustus d. a. v. in: *Amortisatie-syndicaat* No. 34 (60). Aldaar ook de origineele commissie op Van Reyd d.d. 15 Juli. Het formulier van den

De vergadering wordt geleid door Van Reyd, als vertegenwoordigend den stadhouder krachtens diens uitdrukkelijke volmacht. Verder zijn aanwezig de drost Conraet de Vos van Steenwyck, twee predikanten uit Groningen, een uit Leeuwarden en zeven, die in Drente heeten beroepen te zijn.

Besloten wordt eerst af te handelen met de afgedankte geestelijken, die krachtens citatie van den drost bijna allen aanwezig zijn. Van Reyd zet, met een beroep op de door de Staten-Generaal aan den stadhouder gegeven opdracht om Drente te reformeeren, uiteen, hoe zij hier zijn opgeroepen, „dat se onbeveinst, als voor die ooghen in de tegenwoordigheid Gods zullen verclaren, of se haer van harten willen laeten reformeren nae den Woorde Gods ende sick den kerckenordingh conform der Unieerde Provincie deser Nederlanden onderwerpen ende sick te laeten examineren in de princepaele articulen des Christengelooffs”. De heeren hadden hiertegen begrijpelijkerwijs bezwaar, maar toch werd een drietal bereid gevonden zich aan het examen te onderwerpen. Het resultaat daarvan was, „dat dgenoembde personen zullen geduldet worden om een text ende wtlegginge van eenen goeden authuer ende den Cathegismum den volcke voor te lesen ende zullen sick onthouden om te predicken ende dije sacramenten te bedienen ende zullen vermaent worden om vlytich te studeren ende sick examini classis te sisteren”. Omtrent de overige „on gehoorsamen ende obstinate papen” wordt geresolveerd, „dat die papen zullen die huïsen ruijmen, die pastorien, viccarien ende prebenden ende alles, soovele den dienst der kercken ende goederen totten dienst Godes behorende, zullen gantz verlaeten, tzelvige naet vorige gebodt van Syne Genaede gepubliciert den 10 Majj anno 1598, ende zullen met eede verclaren, dat se sick stille zullen holden sonder eenighe kerckendienst te pleghen ofte yemant op te reytsen, tzy int heimlick

---

door de afgedankte geestelijken af te leggen eed in: *Archief Drentsche synode*, Inv. No. 2 sub b, alwaar niet geheel juist beschreven.

ofte int openbaer". Alleen zal hun van de door henzelf uitgezaaide veldvruchten nog dit jaar „die tweede garve” worden gelaten ¹⁾.

Hiermede was het hoofdoel, waartoe men bijeengekomen was, afgedaan. Aan de schoolmeesters worden de artikelen 57, 69 en 70 der kerkenorde voorgelezen en hun afgevraagd, of zij genegen zijn zich aan de kerkenorde te onderwerpen, hetgeen toestemmend beantwoord wordt ²⁾. Nog worden eenige personen voor den kerkdienst geëxamineerd; zij worden slechts voor den schooldienst bekwaam geacht. En ten slotte neemt de drost op zich „te bestellen, dat die hujsen in de caspelen, daer die dienaren des goddelicken woorts beroepen zyn, mochten gebouwet ende gerepareert worden om die beroepene predicanten metten eersten haer woonplaetze te nemen, als te Deveren, Havelte, Colderveen ende Anloe etc. In alle andere plaetzen, daer reparatie van noden is, opt alderspoedigst te verrichten”.

Thans kon — althans in beginsel — de Reformatie geacht worden te zijn ingevoerd. Zeker — aanvankelijk stoorden de gewezen geestelijken zich niet aan de genomen besluiten en trachtten zij op den ouden voet door te gaan. Ook de drost — die volgens van Reyd wel van goeden wille, maar niet al te energiek was — schijnt niet on-

1) Zie de desbetreffende minuteele aanschrijving aan de schulten in: *Archief Drentsche synode*, Inv. No. 2 sub c.

2) Bedoeld is de Groningsche kerkenorde (voor de Ommelanden) van 1595, afgedrukt bij Hooyer, *Oude kerkordeningen*, niet de Groningsche van 1594 of een der generale kerkenordeningen b.v. de Haagsche van 1586, gelijk uit een vergelijking der genoemde artikelen blijkt. Intuschen is het van belang hier de volgende opmerking van Hooyer, t. a. p., blz. 359, te herhalen: „De inhoud van de kerkordening der Ommelanden is over het algemeen „in conformitey”” zooals graaf Willem Lodewijk bij hare publicatie zegt, „van den anderen vereenichden provincien”. De kerkordeningen der andere vereenigde provinciën moeten ook in de classen voorhanden zijn en nevens de belijdenissen onderteekend worden (art. 12). Bij de behandeling van huwelijkszaken wordt uitdrukkelijk naar de conclusiones Synodorum Dordracenae, Middelburgensis et Hagensis verwezen (art. 68), en in niet weinige artikelen zijn die der genoemde synoden bijna woordelijk gevolgd”.

middelijk krachtig te hebben doorgezet; bovendien kwam hij niet langen tijd daarna te overlijden. Van medewerking van collatoren, kerkvoogden en parochianen was geen sprake; van die zijde ondervond men kennelijk veeleer lijdelijk verzet. De reeds aangenomen predikanten trachtten zich onder deze weinig aanlokkelijke vooruitzichten te onttrekken aan hun toezegging ¹⁾. Doch een Willem Lodewijk was er de persoon niet naar, om zich daardoor uit het veld te laten slaan. Het bevel tot ontroofing der pastorieën werd met klem den 17^{den} Maart 1599 herhaald; aan de schulten en kerkvoogden werd uitdrukkelijk bevolen om daaraan zonder oogluiken uitvoering te geven, de pastorie- en schoolhuizen te herstellen, de administratie der geestelijke goederen terstond te aanvaarden, zonder de gewezen pastoors en vicarissen daar iets van te laten volgen, teneinde die inkomsten in vervolg van tijd aan de nieuw te benoemen kerk- en schooldienaars te verrekenen ²⁾. Een jaar later volgt een plakkaat, waarbij het huwelijk „mit openbare trouwe ende insegeninge in der kercken” — natuurlijk voor „den Gereformierden kerckendiënar” — en de kinderdoop „na die Christliche Gereformerde kerckenordninge” gebiedend worden voorgeschreven en maatregelen tegen verduistering van geestelijke goederen worden getroffen ³⁾.

Het aantal zich hier vestigende predikanten breidde zich in de volgende jaren stelselmatig uit, dank zij den ijverigen bemoeiingen van Willem Lodewijk, Van Reyd e. a. Gelijk wij reeds zagen, had deze aangelegenheid Willem Lodewijk's volle aandacht van het oogenblik af, dat hij de

1) Zie in *Amortisatie-syndicaat* No. 34 (60) de brieven van Willem Lodewijk aan Van Reyd d.d. 11 Oct. '98; van Van Reyd aan Willem Lodewijk d.d. 17 Aug. '98; van Herman Harckens aan Van Reyd d.d. 6 Sept., 23 Sept., 5 Oct. '98, 3 Juni en 21 Sept. '99; van Simon Phileus aan Van Reyd d.d. 13 Oct., 1 Nov. en 9 Nov. '98.

2) Afdrukt bij: Magnin, *Kerkelijke Geschiedenis*, Bijlagen, blz. 66—67.

3) *Archief Drentsche synode*, Inv. No. 2 sub d. Het bevel om kerkelijk te trouwen en de kinderen te laten doopen werd door Drost en Gedeputeerden 28 Oct. 1608 herhaald: *Plakkaatboek*, No. 164.

Drentsche Reformatie terhand genomen had. Aan een keus van goede voorgangers was natuurlijk veel gelegen: „wilt doch bequame personen van onstraffelyken leven uitsoeken ende liever des te langer tyd daartoe nemen, welk raadsamer is, als in haast met onbequame sich te behelpen” — had hij Menso Alting reeds in zijnen brief van 9 Februari 1598 op het hart gedrukt ¹⁾. Uit Groningen en vooral uit Friesland werden niet zonder pressie predikanten hierheen ontboden, waarbij men bij voorkeur het oog liet vallen op personen, die van ouds tot Drente relatie hadden en ook daardoor wellicht groteren invloed zouden kunnen uitoefenen ²⁾. Ondanks het tegenstribbelen der betrokkenen — verklaarbaar te meer, waar de kans op vijandelijke invallen weer grooter werd — bleef het resultaat niet uit. Op de classe, die 30 September 1600 te Anloo gehouden werd, worden reeds 17 predikanten met name genoemd, welk aantal op die te Rolde d.d. 9 Juni 1601 reeds tot 19 gestegen was, waarbij bovendien nog 8, wier qualificatie nog te betwijfelen viel ³⁾. Doch ook de keerzijde bleef niet uit: waar „door het quade ergerlyke leven veeler predikanten in der landschap Drente allerlei boze order in de kerken aldaar so seer d’overhandt hadde genomen”, zag Willem Lodewijk zich reeds in 1602 verplicht door Acronius, eenige andere Groningsche predikanten en 2 Gedeputeerden een algemeene visitatie over de Drentsche kerken te doen houden met het resultaat,

1) Gerdes, t. a. p., blz. 677.

2) Vergelijk een aantal stukken in: *Amortisatie-syndicaat* No. 34 (60), bepaaldelijk: schrijven van Willem Lodewijk aan Van Reyd d.d. 11 Oct. 1598, aan de classe te Aduard d.d. 17 April 1599; van Van Reyd aan den drost d.d. 25 Oct. 1598; van den drost aan Willem Lodewijk d.d. 14 Mei 1598 (met bijlagen), aan Van Reyd d.d. 10 Oct. 1598; van Simon Phileus aan Van Reyd d.d. 13 Oct. 1598; van Herman Harckens aan Van Reyd d.d. 3 Oct. 1598; een memorie van Herman Harckens (?) d.d. 14 Dec. 1599; en van Hermannus Kolde aan Van Reyd d.d. 3 Oct. 1598. Een desbetreffend schrijven van Willem Lodewijk aan de classis Franeker d.d. 24 Aug. 1598 is afgedrukt bij: Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, Bijlagen, blz. 65.

3) *Amortisatie-syndicaat*, t. a. p.; Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 21—22.

dat 4 predikanten geschorst, 2 verwijderd en 6 aan een nieuw examen onderworpen werden ¹⁾. De maatregel diende in 1608 te worden herhaald; ook de toen verkregen uitkomsten geven van verschillende predikanten een weinig verheffenden dunk, terwijl op de meeste plaatsen de nieuwe leer nog maar weinig blijkt te zijn ingeburgerd ²⁾.

Intusschen was thans het verzet van Katholieke zijde gebroken. Aanvankelijk roerden zich — gelijk wij zagen — nog de afgezette priesters — die de parochianen van het gehoor trachtten af te trekken en den schooldienst niet wilden laten varen — en moest de Drentsche synode meermalen op maatregelen tegen hen aandringen; doch weldra wordt van verzet niet meer gerept en was het Katholicisme hier volkomen een verloren zaak ³⁾.

Ook in politicis wordt de Reformatie consequent doorgevoerd. Van de reeds fungeerende ambtenaren — als b.v. den rentmeester Dikninge — of nieuw-benoemde, van landdagscomparanten enz. wordt de verklaring onder eede gevorderd, „datt wij d'oersake van dit tegenwoerdige orloch, tegens den coninck van Spaigniën angenomen, voer

1) Zie het schrijven van Willem Lodewijk aan Menso Alting d.d. 17 Oct. 1602 bij Gerdes, t. a. p., blz. 680 e. v.; *Resolutien Drost en Ged.*, d.d. 14, 28 Juli, 13 Aug., 9 en 17 Sept. 1602.

2) *Resolutien Drost en Ged.*, d.d. 7 Mei, 7, 21 Aug., 22 Sept., 16, 24 Oct., 2 Nov., 17 Dec. 1607; 7, 28 Jan., 11 Maart, 1, 14, 18 April 1608. Reitsma en van Veen, t. a. p., blz. 76 e. v.

3) Vergelijk Reitsma en Van Veen, t. a. p., i. v. priesters; W. P. C. Knuttel, *De Toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek*, 's-Grav. 1892, blz. 41, 107 en 206. In de t. a. p. genoemde „*Narratio Historica*” 1620—41 van den Jezuïet Van de Velde (afgedrukt in deel VI van het *Archief v. d. Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, bepaaldelijk blz. 49) is de volgende passage te karakteristiek om haar niet hier over te nemen: „Incolae plerique erga Religionem non male affecti, et si sub domino essent catholico, nulla mora ad Ecclesiae societatem redirent. In pagis etiam peramplis vix pauculos invenias, qui coenam calvinisticam frequentent; multos etiamnum habent ritus catholicos, a quibus avelli non possunt.... Ad templum tamen concionis causa omnes se conferunt, quia putant et istic explicari verbum Dei, aliasque futurum, ut omnes sylvescant. Pueros praedicantibus baptizandos offerunt, idque fieri, non ita pridem praefecti publico edicto jussere”.

oprecht christlich ende godtlick holden, ende sweren daeromme sonder alle achterdencken, denselven coninck ende alle sijne adhaerenten met allen ijver ende naersticheit, tot bescherminge der waerer Gereformeerder christelicher religie der Geünieerder Nederlanden int generaele ende onses vaederlandts vrijheit int particulier, nae onsen uutersten vermogen t'resisteren ende t'wederstaen sullen" ¹⁾). In dit politiek systema vallen de zaak der vrijheid, oorlogsnoodzaak en die der Reformatie samen: daarin is voor den niet-Gereformeerde geen plaats. Doch ook hier spotte de practijk met de theorie: vele jaren later nog ziet de Drentsche synode zich herhaaldelijk genoopt er bij den Landdag op aan te dringen, „dat alle persoenen, die in 's landtschaps bedieninge werden gestelt, als de heeren gedeputeerden, etten, schultesen etc., moegen syn ecclesiae membra ende uijth de lidtmaeten van de Gereformeerde gemeente geëligeert werden", waarop stereotyp geantwoord wordt, dat daarop „gelet sal worden, soe veel eenichsins de gelegenheit sal connen lyden" ²⁾.

Eén punt verdient hier bijzonder de aandacht en is ook voor de beoordeeling van hetgeen nog volgen zal zeer van belang: de oprichting van het college van Drost en Gedeputeerden ³⁾.

De onmiddellijke aanleiding tot deze gewichtige verandering in de landschapsregeering was het besluit van den Landdag om over te gaan tot het systeem van heffing van generale middelen, waarop door de Staten-Generaal met klem was aangedrongen. In verband daarmede

1) Vergelijk: *Plakkaatboek*, Nos. 46, 51, 55, 56, 71, 78.

2) Vergelijk: *Resolutiën R. en E.*, d.d. 12 Febr. 1628 (*Plakkaatboek*, No. 432), 11 Febr. 1634 (fol. 140 v°) en 17 Febr. 1635 (fol. 164).

3) Voor hetgeen volgt zij verwezen naar: *Resolutiën Staten-Generaal* d.d. 18 Febr., 29 Mei, 7 Dec. 1600, 14, 21 Febr., 5, 24 April, 1 Mei, 30 Juni, 27 Juli, 25 Aug., 20 Sept., 12, 14, 15 Nov., 1, 7, 8 Dec. 1601; *Resolutiën van „gedeputeerden"* d.d. 29 Oct. 1600 (*Staten-archieven* No. 2); register van *Resolutiën van Drost en Ged.*, 1600 begin, 24 Nov. 1600, 10, 13 Maart, 14, 21 Mei 1601. De belangrijkste stukken zijn afgedrukt door L. Oldenhuis Gratama in den *Drenthschén Volksalmanak*, 1851, blz. 48 e. v.

besloten „gedeputeerden der landtschap” te Groningen den 29sten October 1600, „dat up eenen gemeenen landtdach, denwelcken tot den einde uuthgeschreven sal worden, die eegenerffden sollen kiezen twee uuth die ridderschap ende die van die ridderschap wederomme twee van die eegenerffden sollen kiezen, diewelcke viere eenparich collegische wijze sollen versamlen ende last hebben over die verpachtinge van die generale middelen ende alle guede ordonentien daertoe behorende bij instructie sollen gelast werdenn”; aan dat voornemen heeft de Landdag van 17 November d. a. v. uitvoering gegeven. Van de zijde der eigenerffden kwam zoð heftige oppositie opzetten, dat de ridderschap zich 13 Maart 1601 onderling verbond tot handhaving van het college en aan gedeputeerden opdroeg de zaak aan de Staten-Generaal te remonstreeren en tevens op „meerder instructie” aan te dringen. Deze aarzelden niet het college in beginsel bij besluit van 5 April te handhaven. Toen ook daarna het verzet bleef voortduren, hebben de Staten-Generaal ten slotte 8 December d. a. v. — na ampel verhoor van partijen — een uitvoerige instructie vastgesteld 1).

Als bijzonder in dit verband van belang, mogen de beide volgende artikelen daaruit in extenso worden weergegeven:

Art. 8. tVoers. collegie sall voer eerst Sorge draegen, datt de waere Christlicke religie ende egeen andere voerall in de landtschap Drente ingevoertt ende geëxerceertt worde ende datt tott dien einde in de carspelen, daer den dienst ledich staett, bequaeme gode mannen tott predicanten, schoelmeesters ende costers beroepen ende gestelt worden.

Art. 9. Sullen voertts besorgen, datt de voers. predicanten, schoelmeesters ende costers versien worden ende mogen genieten noetdruftich onderholtt ende tott dien einde vorderen, so dickwÿls nodich wesen sall, de rekeninge van de kerkvoechden. Nemende

1) O. a. geregistreerd in het register van *Resolutiën van Drost en Ged.*, 1600—1602, fol. 7 vº e. v.

voertts oick opsichte, datt de giestlicke goederen tott godsaeligen saeken ende egeentsints tott privaten nuth misbruickett worden, behoudende nochtans in beiden voers. poincten een iegelick sijn recht van collatie. Ende wel verstaende, datt beide jouffrouwenstiften sullen blijven ende gehouden worden in wesen, ende datt vuytte voers. giestelicke goederen betaeltt sullen moeten worden de alimentatien.

Nog wordt in art. 14 aan Gedeputeerden opgedragen „t beleijdt, directie ende dispositie” over de voor de Landschap op te brengen penningen, „midts gaders van de domeijnen, giestlicke goederen ende andere inkompten van de Landschap”. Voor de soortgelijke bepalingen in de concepten van de zijde der ridderschap en van die der eigenerfden opgesteld, zij verwezen naar de noot ¹⁾.

Woordelijk herhaald werden deze artikelen bij de nieuwe

---

1) Concept ridderschap (*Plakkaatboek*, No. 44): In art. 1 wordt van de Gedeputeerden uitdrukkelijk gevorderd: „wesende alle de Gereformeerde religie thogedaen”; art. 5. 't Collegie voers. sall voerall thosicht draegen, dat de waere Gereformeerde religie ende gene andere overall in dese landtschap ingevoeret ende geëxerceert worde; art. 15. Laestelick sullen de giestelicke goederen in commune aerarium ende tot dispositie van de voerg. Gedeputeerden comen, om primario ad pios usus ende tot onderholt van de schoelen ende educatie van de joeget geapliceert t'worden. Sorge draegende, dat totte administratie van deselve goederen onder behoirlicke instructie bij de Staeten van de landtschap van Drente alsulcke rentemesters gestelt en worden, gelijk sij voer de landtschap dienstich ende nodich finden sollen. Midts dat opte alimentatie van de geestelicke personen behoirlicke ordre sall worden gestelt, ten einde dat een ijeder nae sijn qualiteit eerlick werde getracteert ende onderhouden.

Concept eigenerfden (t. a. p., No. 45): art. 7. Dat sullen oock die vors. Gedeputeerden vlytich beneerstigen, dat Syne Genade angevangene werck mit reformatiën der kercken gecontinueert ende den kercken dienst over die gehele Drenthe bestelt werde conform die loflijcke kerckenordnunge jegenwoordich in de Geünieerde Provintiën gebruycklijck; ende sullen bearbeyden dat in de kaspelen, daer den dienst ledich staet, bequame goede mannen tot predicanten, costers ende schoolmesters beroepen werden; art. 8. Sullen voorts besorgen, dat deselve noodtdrufftich onderholt mogen genieten; vorderende te dien eynde, soe dickwijls nodich wesen zal, die rekeninge van den kerckfoochden; goede opsicht nemende, dat die geestlijcke goederen tot godtsaeligen saecken ende geensins tot privaten nuth misbruyckt werden, voorbeholtlijck een ider sijn recht van collatie.

instructie, die de Staten-Generaal 13 December 1603 aan het College verleenden ter afdoening van de nog steeds voortdurende geschillen tusschen ridderschap en eigenerfden ¹⁾).

Bovendien had de werkring van het nieuwe bestuurslichaam inmiddels nog eenige uitbreiding ondergaan; 26 Juni 1602 had de Landdag — nog wel op aandrang van het Drentsche predikanten-ministerie! — provisioneel de huwelijkszaken en zaken van tienden en tijsen ter berechting opgedragen aan een uit Gedeputeerden aan te wijzen commissie, „op den voet gelijk bi de deekens plecht gebruicklich te wesen.... geconsidereert wesende, dat alsulcke saeken voer den Etthstoel te betrecken geensints practicabell is ter cause so van ondrachlicke costen der Landtschap als oick van partijen”; later kwam deze jurisdictie bijna geheel aan den Etstoel ²⁾. Daarenboven droeg de Landdag den 23sten September 1603 aan het College ter berechting op „de quaestiën vallende over de goederen totte fabrique der kercken gedestineert, midts-gaeders over de versettede, veralieneerde ende verdonckerde goederen van deselve”, het tevens op het hart drukkend „hoichstes vlijtes” te „bearbeiden, dat alsulcke veralieneerde, versettede ende ondergeslaegene ofte verdonckerde kercken-goederen, midts-gaeders andere vica-

1) Register van *Resolutiën van Drost en Ged.*, 1603 fol. 117 e. v.; alleen wordt de controle op de rekeningen van kerkvoogden uitdrukkelijk beperkt tot „voer soe veell als angaet de goederen, gedestineert tot onderhoud van deselve predicanten, schoelmeisters ende costers”. Bovendien had de resolutie der Staten-Generaal zelf d.d. (Register van *Resolutiën van R. en E.*, 1601—1618, fol. 44 v°) bekrachtigd de door het College uit te vaardigen ordonnantiën en sententies „int stuck van” o. a. „de giestelicke goederen, geëigent tot onderhoudt van de giestelicke personen ende pastoeren — sonder daeronder te begrijpen de kerckegoederen, beneficien juris patronatus laicalis, niet hebbende curam animarum, ofte diergelijcke”.

2) Zie: *Plakkaatboek*, Nos. 63, 94, 116 en 218. Het betreffend schrijven der synode te Beilen d.d. 5 Mei 1602 en van de Drentsche predikanten d.d. 13 Juni d. a. v. in: *Staten-archieven* No. 27. Zij leveren m. i. klemmend bewijs op voor de superioriteit der decanale rechtspraak — gelijk die door mij in het eerste stuk (blz. 178) werd betoogd.

rijen ende praebenden, niet wesende jura patronatus, wederom bi der kercken ende totten godtssdienst ende onderholt der predicanten, daertho deselve voermaels gesticineert, gebrocht moegen werden" 1).

Na deze meer algemeene opmerkingen, dient thans bij eenige bepaalde punten te worden stilgestaan, ten einde vooral van de rechtsgevolgen der Reformatie een duidelijk beeld te kunnen bekomen.

In de eerste plaats dan de kerkrechterlijke organisatie; het kerkverband der Drentsche kerken, waaromtrent verschillende punten de aandacht verdienen.

Eerstens dan de territoriale indeeling der Drentsche kerken.

Ik herinner er aan, dat reeds aanstonds de merkwaardige bijeenkomst te Rolde in Augustus 1598 als „classis” werd aangeduid; in zijn brief van 15 Mei tevoren aan Menso Alting had Willem Lodewijk trouwens doen uitkomen, dat, zoodra als er 6 à 7 predikanten voor Drente beschikbaar zouden zijn, deze een classis formeeren zouden. Daarna kwam eerst 11 September 1600 2) de classis weer bijeen — „twelck dus lange tot onsen groten leetwesen is verwijlt”, zooals Willem Lodewijk in zijn commissie voor gedeputeerden verklaart; sindsdien werd zij op zich vrij regelmatig opvolgende tijdstippen gehouden.

Op de classis van 9 Juni 1601 3) „iss bei dem classe eindrachtigen und mit vullen consent besloten, dat nun fortan 2 classes in der lantschafft Drente sollen gehalten werden, deren eine Oster-, der ander Wester-classis sall genommet werden”. Er zal minstens viermaal per jaar classe gehouden worden, „deren eine sal sein generalis”, te houden „int middel vam lande, nomblich tho Beilenn”. Aan deze regeling is slechts een kort bestaan beschoren geweest; op de „classis Drentina”, die 1 November e. v.

1) *Plakkaatboek*, No. 93.

2) Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 7.

3) T. a. p., blz. 26.

1602¹⁾ gehouden werd en die in verband met de uit te voeren visitatie geheel onder leiding stond van de door Willem Lodewijk gecommiteerde Gedeputeerden en predikanten, „iss ock mit gemeinen advis besloten und uth kräft grafflick. commission verordnet, dat nu vordan in der landtschap Drente sollen 3 classen werden gehalten” te Meppel, Rolde en Emmen — een indeeling, die sindsdien heeft standgehouden. Minstens zesmaal per jaar zal er classis gehouden worden; „iss met gemenen advis geresolvert, dat de leste der upgemelte classicale versamlingen jedes jahrs sall ein generalis classis sijn, darin sick alle prediger der 3 classen samptlick versamlen und ehre samptlike saken thosamenbringen und, wat in jederen classe besonderlick nicht hefft konen verrichtet werden, affhandelen sollen”. In vervolg van tijd is de term „classis generalis” door „synode” vervangen²⁾.

Thans dient eenigszins uitvoerig te worden nagegaan de verhouding der Drentsche kerken tot de Groningsche en het punt, in hoeverre Ruinen en Coevorden onder haar geacht werden te ressorteeren.

Toen ten opzichte van het Drentsche kerkbestuur in den aanvang van het jaar 1602 ernstige moeilijkheden dreigden, doordat de Wester-classis zich niet ontzag den Meppelschen predikant Simon Phileus van zijn dienst aldaar alsmede in Drente in het algemeen te ontzetten onder bedreiging met arbitrale correctie³⁾ en bij Gedeputeerden op een eigen kerkenorde aandrang — op welk denkbeeld deze nog wel ingingen⁴⁾ —, droeg Willem Lodewijk de beslissing in zake Phileus aan de Groningsche synode op en gelastte, dat gedeputeerden der Drentsche

1) T. a. p., blz. 49 en 51.

2) Dat hier slechts aan een terminologie-questie is te denken, wijst b.v. aan het feit, dat bij de resumptie op de classis generalis van 1616 van de ten vorigen jare gehouden bijeenkomst, die zich ook aldus had genoemd, deze thans „synode” wordt betiteld, zocals trouwens ook de bijeenkomst van 1616 zelf: Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 189, 201 en 204.

3) T. a. p., blz. 29.

4) *Plakkaatboek*, No. 50.

kerken ook daar compareeren zouden: „also wy” — gelijk de stadhouder in een schrijven van 25 April ¹⁾ verklaart — „voor alsnoch om erheffelycke redenen nyet en konnen goet vinden, dat besondere synodij op der Drènthe gehouden solden werden, maer dat bij provisie ende totdat het ministerium aldaer genochsaem sal gequalificeert weesen, die van den classibus derselver landtschap Drenthe op de sijnodis deser provincie sullen erschynen”. Hoewel ook Gedeputeerden aanstalten maakten zich deze beslissing niet goedschiks te laten aanleunen ²⁾, hebben Drentsche predikanten op de volgende Groningsche synode inderdaad zitting genomen ³⁾. Doch aan broederlijke samenwerking ontbrak het al te zeer: den 1sten Juli beklaagden zich de Drentsche predikanten bij Gedeputeerden ⁴⁾, „dat de predigers der stad Groningen ende Omblanden bedacht (waren) haere kerckenordninge in dese landtschap in tho brengen ende deses landtschaps ministerium haere classicaele ende sijnodale vergaederingen t'submitteeren ende onder sich t'trecken”. Gedeputeerden aarzelden niet voor de minste „perturbatie” van predikanten van buiten de provincie „de behulpelicke handt” toe te zeggen: „dat men verners geensints verstaet, dat de predigers van de landtschap Drenthe hem den sijnodis ende classibus van andere provincien submitteeren tot mercklicke prejudicie van de Landtschap”. Op deze bewering bleef thans Willem Lodewijk het antwoord niet schuldig: „so en konnen wij” — heet het in een schrijven van hem aan Gedeputeerden van 17 Augustus ⁵⁾ — „nochtans U.E. hiermede nijet bergen, dat, also wij be-reets voor eenige jaren tot die reformatie der kercken in der Drente specialijc ende absolutelijc bij de Generaliteijt gecommiteert zijnde, nijet en konnen verstaen, dat U.E. bij hare instructie, inhoudende alleenlijck eenige mede-

1) *Staten-archieven*, No. 42 i. d.

2) *Resolutie Gedeputeerden*, d.d. 29 April 1602.

3) Reitsma en Van Veen, t. a. p., Dl. VII (Groningen), blz. 49—50.

4) *Resolutie Gedeputeerden* d.d. en *Staten-Archieven*, No. 27 i. d.

5) *Staten-archieven*. No. 42 i. d.

toesicht ende bijsorge, alsulcke autoriteit solde verkregen wesen omme sonder ons voorgaende advijs eene sodanige verscrijvinge, veel weiniger dispositie te doen, maer ter contrarien ons sulckes alleene competeert, gelijck wij dan oock geene infractie in de voors. onse commissie soudon connen tolaten". Ten slotte is het geschilpunt bijgelegd op de eigenaardige, reeds meer genoemde „classis Drentina" van 1 November e. v., alwaar de aanwezige Gedeputeerden op zich namen Willem Lodewijks advies — „van bivoginge der classen deser landtschap tho dem sijnodum der stadt Groningen und Umblanden, updat dardurch gude enicheit und correspondentie gehalten, de kerckenordnunge des to beter gehanthavet und des to mehr autoriteit bi dem ministerio mochte sin" — bij den Landdag te bepleiten ¹⁾. Deze besloot dan oock den 11^{den} Januari 1603 ²⁾: „dat de classes deser landtschap sich conformeeren sullen met den sijnodo der provincie van de stadt Gronningen ende Omblanden ende enige gecommiteerden vuyth haeren middell aldaer op den naesten sijnodo binnen Gronningen te holden, deputeeren, om met deselve onder reversale acte de non praesudicando sich aldaer in te laeten, ende dat voer den tijtt van twee yaeren, sonder praesudicium van de Landtschap". Dientengevolge zijn oock de Drentsche kerken op de Groningsche synoden van 1603 en 1604 vertegenwoordigd geweest en zijn Drentsche kerkelijke aangelegenheden daar afgedaan ³⁾.

Toen de gestelde termijn van twee jaren begon af te loopen, bepleitte Willem Lodewijk met klem de combinatie met Groningen nog vier jaren te laten voortduren ⁴⁾: „gemerct by d'authoriteyt des synodi nyet alleen die kerckendienaers des te beter in officio gehalten, maer alle voorvallende swaricheyden geremedieert ende allomme in deser provincie [t. w. Groningen] ende der landtschap

1) Reitsma en Van Veen, t. a. p., Dl. VIII (Drente), blz. 50.

2) *Resolutië R. en E.* d.d. (*Staten-archieven*, No. 5), fol. 22.

3) Reitsma en Van Veen, t. a. p., Dl. VII (Groningen), blz. 57 e. v. en 83 e. v.

4) *Staten-archieven*, No. 42 i. d. 24 Dec. 1604.

Drenthe eenicheyt in leere ende kerckenordeninge geconserveert kan werden, hetwelcke dese ende andere provincien considererende, sich sonder eenich achterdencken mitten anderen tot bevorderinge van de kercke gecombineert ende sich daerby tot noch toe seer well bevonden hebben". Doch de Landdag weigerde aan het verzoek gevolg te geven ¹⁾ — „niettegenstaende wij", zooals Drost en Gedeputeerden Willem Lodewijk schreven, „met genoehsame redenen de noetwendicheit van de gemelte combinatie voir de kercken deser Landtschap remonstrerden" ²⁾ —: „is tselve versouck bi d'anwesende van Ridderchap ende Eigenerffden affgeslaegen, so om de kosten te beschoenen, als om t'vermijden de consequentie ende andere swaericheden, die de Landtschap daervuith bevruchten". Op een nader betoog van den stadhouder om de combinatie ten minste dan nog één jaar te laten voortduren en dan onder uitdrukkelijke akte van non-prejuditie, is niet meer gereageerd ³⁾.

Van combinatie met Groningen is sindsdien niet meer sprake geweest: wel is jaren later niet zonder aarzeling door Ridderschap en Eigenerfden aan de Drentsche synode correspondentie met de Groningsche toegestaan, die toen evenwel van die zijde werd geweigerd ⁴⁾.

Van geheel anderen aard waren de moeilijkheden, die ten opzichte van de heerlijkheid Ruinen en Coevorden rezen.

De positie van den heer van Ruinen tegenover de Landschap was een zeer zelfstandige ⁵⁾. Hij had b.v. bij het optreden van Karel V als landsheer in 1537 afge-

1) *Resolutie R. en E.* (*Staten-archieven* No. 5) d.d. 15 Febr. 1605, fol. 33.

2) *Staten-archieven*, No. 42 i. d. 23 Maart 1605.

3) *Staten-archieven*, No. 42 i. d. 30 Maart 1605: *Resolutie D. en G.*, d.d. 3 April 1605.

4) *Plakkaatboek*, Nos. 432(3), 481(1), 485(4) en 500(3).

5) Zie voor het volgende: J. G. C. Joosting, *Het Archief der Heerlijkheid Ruinen*, Inleiding, Inv. Nos. 27—30; *Register Overijssel metter Drenthe* (rijksarchief in Overijssel), fol. 36; *Nieuwe Drentsche Volksalmanak* 1914, blz. 37 e. v.

scheiden van Drente — dat 12000 guldens beloofde — den keizer voor zijn heerlijkheid 1200 goud-guldens toegezegd. Later weigerde hij bij te dragen in de van Drente geheven bedden. Hij was leenplichtig aan Overijsel en oefende in zijn heerlijkheid zeer uitgebreide jurisdictierechten uit. De uit deze verhouding ontstane verwikkelingen hebben geleid tot een reusachtige procedure in alle instantiën, welke beëindigd werd door de uitspraak der Staten-Generaal van 1654, verklarend „de heerlijkheid Ruynen metten gevolge ende aengcleven van dien te wesen een gedeelte van de landtschap Drenthe ende daeronder in politie, justitie, lasten ende in allen deelen desselfs landtschaps regieringe te resorteren” 1).

Op de Drentsche synode van het jaar 1608 wordt een memorie van den heer van Ruinen voorgelezen, welke motiveert, waarom hij tot dusver geweigerd heeft de predikanten uit zijn heerlijkheid (Ruinen en Blijdenstede) op de synode te laten verschijnen 2).

De heerlijkheid Ruinen — aldus de memorie — is niet „den lande van Drente onderworpen, annex oft anghorich, maer is eene exempte undt frije heerlycheyt, hebbende hooge halsgerichte undt lege et omnem jurisdictionem”. Op het vroegere recht van den deken, „dewelcke plochte synodos particulares in Drente te congregeren”, waaronder dan ook Ruinen evenals Yhorst, Staphorst en Rouveen vielen, kan geen beroep worden gedaan, waar deze functionaris niet door Drente, maar door den bisschop werd aangesteld, „hetwelck recht des bishops den magistraet in een ider provincie, territorio oder gebiede nu compitiert”. „Sint oock deselvige decans limiten . . . nu na de reformation der kercken geheel van eenander gescheuret”, zoodat Yhorst, Staphorst en Rouveen niet meer onder de Drentsche synode betrokken worden, hetgeen dus ook niet ten opzichte van Ruinen kan wor-

1) Zie: *Staten-archieven*, Nos. 1198 e. v. Een afdruk der sententie is o. a. aanwezig in No. 1206.

2) Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 107 e. v.

den gevorderd¹⁾. Evenmin kan een beroep op het collatie-recht der pastoriën van Ruinen en Blijdenstede uit hoofde van Dikninge opgaan, daar dit naar canoniek recht slechts jus praesentandi inhoudt. Derhalve zijn Drost en Gedeputeerden van Drente volkomen ongerechtigd de Ruinensche predikanten onder bedreiging van schorsing tot verschijnen op de Drentsche synode te dwingen, „dewijle synodos te cogeren vel ad eadem predicanten te voceren kan niet geschien anders dan ex decreto undt autoriteit des, den merum et mixtum imperium et omnis jurisdictio ter platsen competiert”. Intusschen verklaart hij zich bereid ter bevordering van „alle goede stiftungh ende ordnungh der kercken Gaedes” het verbod op te heffen, mits hij dan ook evenzeer als Drost en Gedeputeerden in het uitschrijven, bijwonen en de uitvoering van besluiten der synode worde gekend.

Ook op de synoden van 1609 en 1610 blijven de Ruinensche predikanten ontbreken²⁾; op de laatstgenoemde bijeenkomst neemt Acronius, die de synode namens Willem Lodewijk bijwoont, op zich dezen van de questie op de hoogte te stellen, „damit Sin. G. mittel und wege gebreken wollen, dat dise quaestio muchte bigelegt werden”. Deze heeft zich energiek van die bemiddelingstaak gekweten³⁾: op de volgende synode verklaren Drost, Gedeputeerden en de aanwezige predikanten uitdrukkelijk, „dat haerluider [t. w. der Ruinensche predikanten] comparitie den heeren van Ruinen in zijne gerechticheit int geringste niet en zal prejudiceeren . . . met versekeringe tselve tho geschiden tot onderholdinge van kerckelicke

1) Intusschen is het denkbeeld om ook die Overijselsche parochies onder de Drentsche synode te betrekken wel geopperd: zie Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 2, 15, 28 en 34.

2) Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 119 en 134.

3) Zie voor het volgende: schrijven W. L. aan heer van Ruinen d.d. 24 Nov. '10 (*Archief Ruinen*, No. 34); antwoord heer van Ruinen d.d. 29 Dec. (*Amortisatie-synd.*, No. 35 (61)), *Resolutie D. en G.*, d.d. 21 Febr. '11, *Synodaal akten* d.d. 1611, '12, '15 en '16 (Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 138, 149, 199, 213), W. L. aan heer van Ruinen, d.d. 14 Nov. en 22 Dec. '16 (*Archief Ruinen*, t. a. p.).

ordinantien ende om geen ander orsaken". Aan den heer van Ruinen werd door Willem Lodewijk betoogd, dat in dezen niet Drost en Gedeputeerden, maar hij de leidende persoon was krachtens de destijds door de Staten-Generaal gegeven opdracht en dat het door den heer van Ruinen geopperde denkbeeld, dat hij zijn heerlijkheid wellicht liever kerkelijk onder Overijsel zou brengen, impertinent was te achten. Ten slotte heeft de stadhouder den heer van Ruinen weten te bewegen met de gegeven akte van non-prejuditie genoegen te nemen, zoodat sinds 1617 de Ruinensche predikanten geregeld ter synode compareeren ¹⁾. Intusschen was hiermede in beginsel aan de pretensie van den heer van Ruinen geenzins geraakt: nog omstreeks 1648 hield deze zijne aanspraken onverzwakt staande, gelijk hij in 1627 en 1631 zich verzette tegen kerkvisitatie in zijn heerlijkheid buiten zijn toestemming ²⁾.

Ook ten opzichte van Coevorden — dat ook een zeer bijzondere positie met betrekking tot Drente had³⁾ — heeft zich de vraag voorgedaan, of het geacht moest worden kerkelijk onder Drente te ressorteeren: door den stadhouder is — tegen de door het stadsbestuur geponeerde pretensie in, als zou zulks van hun goedvinden afhankelijk zijn. — in 1613 beslist, dat de predikant der stad op aanschrijven van Drost en Gedeputeerden zonder meer ter synode heeft te verschijnen, desnoods onder akte van non-prejuditie ⁴⁾.

Het was noodzakelijk bij dit punt uitvoerig stil te staan, om de zeer belangrijke questie, waar het hier om gaat. Kerkrechtelijk is het een onverschillige zaak of inzake de samenhoorigheid met Groningen de stadhouder dan wel de Landdag te beslissen had, of Drost en Gedeputeerden zich tegenover den heer van Ruinen of het stadsbestuur van Coevorden konden laten gelden. Waar het

1) Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 213, 214, 215, 217, 247, 265.

2) Zie: *Archief heerlijkheid Ruinen*, Inv. Nos. 36, 39 e. v.

3) Vergelijk: S. Gratama, *Drentsche Rechtsbronnen*, blz. 149.

4) *Archief Coevorden*, Inv. No. 62 (j^o. No. 65); Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 148, 162 en 177, j^o. 50.

op aankomt is, dat het in al die gevallen de overheid en die uitsluitend was, die over het al of niet behooren tot het kerkverband besliste, zonder dat kerkelijke autoriteiten een recht op samenhoorigheid konden vorderen. De behandelde gevallen adstrueeren derhalve ten duidelijkste het ook voor andere provinciën verdedigde ¹⁾ beginsel, dat ten tijde der Republiek het kerkverband berust op het overheidsgezag.

Een punt, dat thans de aandacht vraagt, is dat der Drentsche kerkenorde.

Reeds aanstonds op de eerste classis te Rolde wordt bij het examineeren der schoolmeesters uitdrukkelijk een beroep gedaan op bepaalde artikelen der „kerckenordingh”, waarmede niet anders dan de Groningsche kan bedoeld zijn; daarnaast wordt evenzeer gesproken van een zich onderwerpen „den kerckenordingh conform der Unieerde Provinse deser Nederlanden” ²⁾. Zoo ook op de volgende bijeenkomsten ³⁾. Op de onder bijzondere overheidspressie gehouden classis Drentina te Assen op 1 November 1602, werd — gelijk wij zagen — „mit gemeinen advis besloten und uth krafft grafflick. commission verordnet” een nieuwe kerkelijke indeeling. Op die nieuwe classicale bijeenkomsten zouden alle predikanten o. a. „in allen sick na der kerckenordnunge S. G. gubernaments richten”. Daarnevens werden nog eenige algemeene regelen van kerkbestuur aangenomen ⁴⁾. Ook nadien beroept men zich herhaaldelijk op bepaalde artikelen der Groningsche kerkenorde ⁵⁾, terwijl daarnaast steeds meer zelfstandig

1) Zie o. a. D. G. Rengers Hora Siccama. *De Geestelijke en Kerkelijke Goederen onder het Canonieke, het Gereformeerde en het Neutrale Recht*, Dl. I, blz. 263 e. v.

2) Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 3, 5, 7; vergelijk hiervóór, blz. 310, 2e noot.

3) T. a. p., blz. 8, 24, 25, 30, 39, 57, 63, 157, 168.

4) T. a. p., blz. 49—51.

5) T. a. p., blz. 57, 63; in de acta classis Meppelanae — in bruikleen op het Drentsche rijksarchief — d. d. 25 Nov. 1624 trof ik nog een beroep aan op artt. 65 en 66 der kerkenorde, „tot Franiker anno 1595 gedruickt”, d. i. de Groningsche.

nieuwe bepalingen worden vastgesteld ¹⁾. Bovendien achtte men zich natuurlijk gebonden aan de uitspraken der generale synoden, waarnaar trouwens de Groningsche kerkenorde zelf meermalen verwijst ²⁾. Aan een volkomen letterlijke toepassing der Groningsche kerkenorde zal men toch ook weer bezwaarlijk kunnen denken, daar eenige aanpassing aan den afwijkenden Drentschen staat van zaken daartoe onmisbaar ware geweest. Men zal derhalve de verhouding aldus hebben te construeeren, dat in beginsel de Drentsche kerken tot naleving der Groningsche kerkenorde, aangevuld met de besluiten der generale synoden, gehouden waren; daarnaast hebben zich in de synodale besluiten (met opvolgende ratificatie, waarover later nader) aanvullend en vervangend specifiek Drentsche beginselen van kerkrecht ontwikkeld.

Is deze voorstelling juist, dan is het zeker niet te verwonderen, dat men op den duur met een dergelijken toestand bezwaarlijk vrede kon hebben. Het bevreemdt dan ook niet, dat reeds 26 Februari 1602 de Wester-classis er bij Gedeputeerden op aangedrongen had, „datt de heren wilde believen een schriftmetige ende in Gades Woertt gegrondete kercken-ordninge in de landtschap Drente op tho richten”, aan welk verzoek dank zij Willem Lodewijks krachtig verzet geen gevolg is gegeven ³⁾.

Een tweede poging heeft evenmin resultaat opgeleverd.

Op de classis generalis van 1614 werd naar aanleiding van het door visitatoren uitgebracht rapport verstaan, „dat de visitatoren uth het sijnodal protocoll extraheren sollen alle de canones oft resolutionen om na den tenor van deselve een ordentlick register geconcipieert te worden, woorop hirnamaelss de visitatien gescheden sollen, mits dat darbij gedaan sollen mogen werden eenige punten, de men behalven de vorsch. resolutionen bevinden sall tot

1) B.v.: t. a. p., blz. 104, 116, 138, 142 enz.

2) T. a. p., blz. 157, 167; *Plakkaatboek*, No. 318.

3) *Plakkaatboek*, No. 50; hiervóór, blz. 319; *Staten-archieven*, No. 27 i. d. 26 Febr. en No. 42 i. d. 30 Maart '02.

de vorg. visitatie nodich te sijn", een en ander — „ten-einde solckes gescheeden moge mit dess te meerder authoriteet" — in te dienen bij Drost en Gedeputeerden ter doorzending aan den stadhouder ¹⁾. Op de volgende classis generalis blijken de stukken in handen te zijn gesteld van Hillenius, die als 's stadhouders gecommiteerde de classis bijwoont: „dewelke verklarett deselve eijgentlick meer t'gehoren tot de generale kerkenordinge alse tot particulere visitatie, mett beloffnisse van deselve int concept van de kerckenordinge t' wijllen gedenken ende mett den allerersten, so hast sall doenlick, de kerkenordinge bij sin l. geconci pieret an Sijn Gen. ende volgens an de hern drost ende Gedep. aver t'senden" ²⁾. Op de classis generalis van 1616 wordt het concept door Hillenius voorgelezen en een commissie ter resumptie benoemd ³⁾. Op den Landdag van 24 Februari 1617 wordt de zaak commissoriaal gemaakt ⁴⁾; daarna evenwel wordt er niet meer van gerept: wellicht heeft men bij slot van rekening genoeg genomen met het verleenen eener vrij gedetailleerde commissie voor de visitatoren ⁵⁾.

Ten slotte is de eerste specifiek Drentsche kerkenorde op de volgende wijze tot stand gekomen.

Terwijl men zich in Drente ten opzichte van de besluiten der Dorÿtsche synode er toe bepaald had, de predikanten te verplichten tot onderteekening der Dordtsche canones betreffende de vijf controverse punten ⁶⁾, kwam onder de ter synode van 1630 ingebrachte gravamina o. a. de vraag voor: „ofte niet de kerckenordinge, gemacket in synod(o) nationali behoere in deeser Lantschap

1) Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 180.

2) T. a. p., blz. 193.

3) T. a. p., blz. 206.

4) *Plakkaatboek*, No. 258; bij *Resolutie van R. en G.*, d.d. 23 Febr. 1618 (fol. 148 v°) wordt een lid der commissie vervangen.

5) Zie de commissie van den stadhouder en Drost en Ged. d.d. 17 Mei 1619 in: *Staten-archieven*, No. 27 i. d.

6) Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 241 en 244; de *Resolutiën van R. en E. en D. en G.* geven geen nader uitsluitel.

strictelick onderhouden t' worden". Hierop verklaarde de synode, „dat die kerckenordenantie in sijnodo nationali gemaect in allen poincten in deeser Lantschap niet strictelick konne geobserveret worden, maer vindt vor goet, dat men uyt den actis synodi Drenthinae extraheere die resolutien, die daerinne van tidt tott tidt geteekent sijn, ende dat dieselve eerst in classibus respective, daernae in synodo proxima geëxamineeret ende gecorrigeeret weerden, ock dienvolgentz wijder gepresenteeret worden op den Lantdaege, omme bij die h. h. Riderschap ende Eegenerveden der lantschap Drenthe geexamineeret, gecorrigeeret ende geaprobeeret t' worden, teneinde sij in der lantschap Drenthe meugen dienen an plaetze van kerckenordre" 1). Tot dat doel wordt een commissie, bestaande uit één predikant uit ieder classe, benoemd. Op de synode van 1631 blijkt de commissie een dergelijk extract te hebben opgemaakt: „von wegen de wichticheit der saken" besluit men, „dat overmales het extract sall weerden gerevidert ende mith de generale kerckenordninge geconfereret sijnde, daeruijth in forma eene kerkenordninge sall werden geconci pieret" 2). Op de synode van '32 wordt het concept gerevideerd en geëxamineerd en dit aan de ter synode aanwezige gecommiteerden uit het college van Drost en Gedeputeerden overhandigd, met verzoek, „dat haer l. l. deenstlick wille gelieven t' bevoorderen, dat dieselve den E. e. H. h. Ridderschap ende Eegenerveden op den naestcomenden lantdaege moegen worden gepraesenteert, omme bij haer E. e. gevisiteeret t' weerden" 3). Dientengevolge draagt de Landdag den 19den Februari 1633 aan Drost en Gedeputeerden op het concept te visiteeren zoo noodig met advies van „eenige theologanten ende andere gequalificeerde persoenen" 4). Deze raadpleegden Prof. Henricus Alting, die eenige „obser-

1) *Acta synodalia*, d.d. (rijksarchief in Drente, fol. 121).

2) T. a. p., fol. 125 v°; zie ook: *Staten-archieven*, No. 349.

3) T. a. p., fol. 138 v°.

4) *Plakkaatboek*, No. 501 j^o 500.

vationes" ten beste gaf¹⁾. Het concept werd dientengevolge in eenigszins gewijzigden vorm — thans ook voorzien van een appendix betreffende het ambt der ouderlingen, diakenen, kerkvoogden en schoolmeesters — wederom den Landdag aangeboden²⁾. Nadat deze eerst nog een commissie tot onderzoek had aangesteld³⁾ — de heeren gingen niet over één nacht ijs! — hebben ten slotte Ridderschap en Eigenerfden 13 Februari 1638⁴⁾ „naer voorgaende deliberatie ende eerst gehoord het rapport van de heeren gecommiteerden tot visitatie van de kerckenordninge gestelt, die gemelte kerckenordninge, sulx als deselve in den sijnodo geconcipteert ende voorts oversien ende in eenige poincten is verandert, by provisie geaprobeert ende geconfirmeert"; met last tevens. — blijkbaar aan Drost en Gedeputeerden — „datter oock een praefatie sal gepraefigeert werden uyth den naem van de heeren Ridderschap ende Eygenerffden, waerby allen predicanten ende andere ingesetenen deser Landtschap, die hetselve mach angaen, gelastet sal worden de voors. kerckenordninge strictelick t' onderhouden ende nae te comen, ende sulx soo lange by de Landtschap anders sal weesen geordonneert". Met opvolging van dat voorschrift is de kerkenorde 8 December van hetzelfde jaar door Drost en Gedeputeerden uitgevaardigd⁵⁾.

Na behandeling dezer hoofdpunten betreffende Drente's kerkelijke organisatie dienen nog eenige details zoo beknopt mogelijk te worden besproken.

Gelijk reeds op de classis Drentina van November

1) *Acta synodalia*, d.d. 18 Nov. 1634, t. a. p., fol. 171 v°; *Resolutie R. en E.*, d.d. 1 Maart 1636, fol. 177 v°; zie ook: *Staten-archieven*, No. 350.

2) *Resolutie R. en E.*, d.d. 17 Febr. 1635, fol. 164 v°; *Acta syn.*, d.d. 18 Nov. 1636, fol. 194 en 195 v°, d.d. 24 Nov. 1637, fol. 200 v° en 205.

3) *Resolutien R. en E.*, d.d. 21 Febr. 1637, fol. 194 v°.

4) T. a. p., fol. 222.

5) *Staten-archieven*, No. 350. De kerkenorde is afgedrukt bij Magnin, *Kerkelijke Geschiedenis*, bijlagen, blz. 86 e. v.

1602 besloten was¹⁾, komt de synode eenmaal 'sjaars bijeen, een usantie, welke meermalen door Willem Lodewijk met nadruk werd gehandhaafd²⁾. De uitzonderingen op dezen regel zijn slechts weinige: zoo was o. a. in 1605 en 1606 „vermidts dese troublen” het houden van synode onmogelijk³⁾ en besloten in 1628 Drost en Gedeputeerden ter vermijding van kosten dat jaar geen synode te houden, maar de te behandelen zaken met visitatoren af te doen⁴⁾.

De uitschrijving der synode geschiedt door Drost en Gedeputeerden⁵⁾: evenwel gelastte hun de Landdag 24 Februari 1617 „henverners niet te procedereen tot vuithschrijvinge van eenige sijnodale vergaederingen der predigers, voer ende alleer deselve speciale last ende consent van de Landtschap daertoe worde gegeven”⁶⁾.

Aanvankelijk compareeren ter synode alle Drentsche predikanten, die trouwens verplicht zijn te verschijnen⁷⁾. Het besluit der synode van 1611 om voortaan met 3 predikanten uit iedere classe te volstaan, werd door Willem Lodewijk bij de ratificatie der acta te niet gedaan⁸⁾. „Tot vermijdinge van kosten” wordt het aantal door Ridderschap en Eigenerfden den 23sten Februari 1618 op 5 uit iedere classe teruggebracht⁹⁾ en door hen 12 Februari 1622 nogmaals tot 3 uit iedere classe benevens den visitator ingekrompen¹⁰⁾. Het ouderlingen-element

1) Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 51.

2) Ratificatie acta syn. 1611 in *Amortisatie-syndicaat* 35 (61), *Plakkaatboek*, No. 270.

3) *Resolutie D. en G.*, d.d. 20 Aug. 1607.

4) *Resolutien D. en G.*, d.d. 24 Oct. en 14 Nov. Zie verder: T. A. Romein, *De Hervormde Predikanten van Drenthe*, blz. V.

5) T. a. p., d.d. 20 Aug. 1607, 18 Aug. 1606 enz.

6) *Plakkaatboek*, No. 259; vergelijk hiermede *Res. D. en G.*, d.d. 8 Mei 1618.

7) Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 51, ratificatie acta syn. 1611 (*Amortisatie-syndicaat* 35 (61)), *Resolutie D. en G.*, d.d. 14 Sept. 1609.

8) Zie vorige aantekening, Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 142.

9) *Plakkaatboek*, No. 277.

10) T. a. p. No. 344.

is ter synode niet vertegenwoordigd; wel heeft de synode in 1609 erop aangedrongen¹⁾.

„Umb deesen synodo mitt behoerlike auctoriteit t'assisteeren” — gelijk het in de acta der synode van 1620 heet — wordt de synode bijgewoond door commissarissen-politiek²⁾. Hun aantal was niet constant, doch in den regel wezen Drost en Gedeputeerden uit hun midden twee hunner leden aan benevens den landschapssecretaris³⁾. Door hen werden slechts „vota deliberativa” uitgebracht⁴⁾, die volgens 's stadhouders beslissing bij de ratificatie der acta synodalia van 1616 aan de „vota resolutiva” moesten voorafgaan, „opdat met behoerlick respect ende ordre gebesongneert werde na den voet in andere provincien gebruickelyck”⁴⁾.

Bovendien compareert geregeld ter synode een representant van den stadhouder⁵⁾, als hoedanig jaren lang de

1) Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 121.

2) T. a. p., blz. 249. Zie betreffende de commissarissen-politiek in het algemeen de aldaar in den klapper i. v. synode en classe genoemde plaatsen.

3) Zie de ratificatie door den stadhouder der acta synodalia d.d. 1611 (*Amortisatie-syndicaat*, 35 (61)): „Ende naerdien op synodale vergaderingen in allen den andern provincien nyet en (ver)schijnt boven een oft twee politicque personen, die alleen last hebben om toe te sien, dat daer nyets als kerckelicke saecken verhandelt en mogen werden, daerom sy oock maer eene deliberative stemme hebben, ende oversulx billick ende nodich is, dat men in desen weynige nyet als in allen anderen saecken volge den gemeenen voet, teneynde in de kercken van der Drenthe so well als in anderen kercken ordre ende discipline onderhouden werden ende die kercke hare autoriteyt hebben ende houden moge, so heeft Syne Genade die heeren Gedeputeerden hiermede wel vermanen willen, dat sie, lettende op de limten van hare instructie ende sich conformerende met die generale ordre, voortaan meer nyet collegialiter der voors. vergaderinge bywonen, noch haren secretarium daerby gebruycken, maer een ofte 2, die hebben sullen vocem deliberativam, uyt haer middel ten voors. eynde daerby committeren ende ter vergaderinge toelaten willen om na ouder gewoonte eenen secretarium selfs te kiezen ende te gebruycken. Wel verstaende, dat de secretaris Weynichman voorn. gecommiteert wordende by den Collegio, op den synodo sal mogen verschynen gelyck een ander gecommiteerde, vermits aldaer nyet exercerende enige acte, smakende syn secretarisamp!”.

4) *Amortisatie-syndicaat*, No. 35 (61).

5) Reitsma en Van Veen, passim.

Groningsche predikant Hillenius fungeerde. De commissie op dezen wordt voor iedere synode telkenmale opnieuw verleend. Vandaar dan ook, dat Drost en Gedeputeerden, kort na Willem Lodewijks dood overgaand tot uitschrijving der synode, na overweging, „oft men gemelten Hillenio van desen sijnodo oick soude hebben t'advertieeren”, besloten zulks na te laten, „als hebbende [hij] jegenwoerlick geene qualificatie, wairop hij angenoemen soude connen ofte moegen worden”¹⁾. In de instructie voor prins Maurits en zijn opvolgers is 's stadhouders recht ten dezen uitdrukkelijk geformuleerd: „sal Syne Extie vermoegen op alle synodale vergaderingen een bequaem persoon . . . te committeren omme uijt name van Syne Extie nevens de ordinaris Gedeputeerden de actien der synodi by te woonen ende ten besten te dirigeren”; doch: „wesende een ingeseten deser landtschap”²⁾.

Om aan de acta synodalia rechtskracht bij te zetten, dienen zij door den stadhouder te worden geratificeerd, waartoe zij hem door Drost en Gedeputeerden worden toegezonden³⁾. Hoe na de ratificatie de tenuitvoerlegging plaats had, geeft b.v. zeer duidelijk aan de resolutie van Drost en Gedeputeerden van 12 December 1610: „Is gelesen eenen brief van Zijne Genade de dato den 26^{en} Novembris lestleden, daerbij oversendende een afschrift van de lest gehouden sijnodale resolutien, opte marge van dewelcke gemelte Zijne Genade hadde doen stellen zijne ratificatiën ende naerdere verklaringen over de gemelte acten gevallen, versoeckende, dat de heeren Gedeputeerden de gewisse voorsieninge wilden doen, dat deselve naer hare forme en innehouden ter executie gestelt mochten worden etc. Is na deliberatie goet gevonden, dat men van hetselve afschrift drie exemplaren sal laten verveerdigen ende elcken classe een van deselve toeschicken om hun

1) *Resolutie D. en G.*, d.d. 10 Aug. 1620.

2) L. Oldenhuis Gratama, *De Stadhouders van Drenthe*. blz. 12 *Plakkaatboek*, Nos. 399 en 498.

3) Zie b.v. *Resolutie D. en G.* d.d. 12 Sept. 1611.

nae de gemelte Zijner Genaden ratificatien te mogen reguleren”.

De wijze, waarop de ratificatie plaats had, stond aanvankelijk geheel ad libitum van den stadhouder. Die van de synodaal-akten van 1611 geschiedde door hem „met overroeping van de heeren drost Eussum ende den predigers Johanne Acronio ende Onia Boëtii” ¹⁾. Daarentegen werd in 1612 — ten gevolge van het gerezen verzet tegen de door Willem Lodewijk geheel eigenmachtig ingestelde visitatoren, waarover aanstonds nader — geratificeerd „bij Sijne Genade met overroeping van de heeren Hermanno ter Maeth ende Huberto Wenichman respectieve mede-Gedeputeerden ende secretaris der landtschap Drente, als daertoe by den Collegio gecommiteert synde ende van den heeren Cornelio Hillenio, prediger alhier [t. w. te Groningen], als Sijnre Genaden gecommiteerde” ¹⁾. Deze wijze is ook in de volgende jaren toegepast. Bij het optreden van den nieuwen stadhouder en later ten opzichte van zijne opvolgers werd in hun instructie, waar gesproken wordt van 's stadhouders gecommiteerde ter synode, bepaald (art. 11): „Welcke persoon nevens den Drost en Gedeputeerde de acta synodalia sal helpen resumeren ende ratificeren. Sullen oock deselve acten, Syne Extie ter handen gestelt worden omme deselve mede te visiteren, resumeren, ratificeren ende approberen” ²⁾. Natuurlijk was hiermede de invloed van het College op de ratificatie aanmerkelijk uitgebreid en 's stadhouders medewerking vrijwel tot een formaliteit verlaagd. Tegen bijwoning der ratificatie door een der predikanten — waarop de synode in 1632 aandrong — kon de Landdag „om wichtige reeden niet condescendeeren” ³⁾.

Dat Willem Lodewijk mede door dit ratificeeren grooten invloed op het Drentsche kerkbestuur uitoefende, laat zich

1) *Amortisatie-syndicaat*, No. 35 (61).

2) L. Oldenhuis Gratama, t. a. p., blz. 12; *Plakkaatboek*, Nos. 399 en 498.

3) *Plakkaatboek*, No. 500; reeds de synode van 1618 had dezen wensch geuit: Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 224 en 227.

begrijpen. Spoedig heeft dit dan ook tot een botsing geleid. Bij de ratificatie der acta synodalia van 1611 — gelijk wij reeds zagen — achtte de stadhouder zich gerechtigd het besluit der synode, dat voortaan uit iedere classe slechts 3 predikanten compareeren zouden, te niet te doen en den invloed van commissarissen-politiek in te krimpen; bovendien stelde hij in verband met het aanstaand vertrek van Acronius drie visitatoren aan, wier commissie hij tevens verzond¹⁾. Dit was Drost en Gedeputeerden te kras: „bevindende” — heet het in hun resolutie van 8 Januari 1612 — „deselve commissien geformeert ende gedepescheert te sijn sonder wetenschap, kentenisse ofte mede-advis van de heeren Drost ende Gedeputeerden ende haer edele besorgende, dat, by aldien si toelieten deselve commissien an de voerss. predigers affgeschickt te werden, sij op eenen landtsdach ofte andersints bij der Landtschap te sullen werden beschuldiget van des Landschaps autoriteit ofte reputatie weinich wercks te maeken” besloten zij de afzending der commissien aan te houden. Ook wat de ratificatiën zelf aanging kwam het hun voor, „dat Syne Genade al te absoluut daerinne hadde geprocedeert, sonder daerinne d'heeren Gedeputeerden van wegen der Landtschap te gedencken”. Tegen dat de volgende ratificatie aan de orde kwam, drong het College er dan ook bij den stadhouder op aan, „dat Sijne Genade totte ratificatiën van de resolutiën opten lesten generalen classe gevallen, niet en soude believen te procederen sonder mede-oeverroepinge van eenige wtth hair edele middel”²⁾. Het verzoek vond gehoor en de uitnoodiging geschiedde. Aan de uit zijn midden aangewezenen droeg het College echter tevens op den stadhouder „in genedigen bedencken (te) geeven, oft niet doer alsulcke resumptie der sijnodale resolutien, selfs ten oeverstaen van Sijne Genade gecommiteerden genoemen, gearresteert ende geteeckent, d'authoriteit vant generale

1) *Amortisatie-syndicaat*, No. 35 (61).

2) *Resolutie D. en G.*, d.d. 20 Jan. 1613.

classis ofte sijnodus ende consequentelick van de geheele kercke in deze landtschap vercleinert ende in disreputatie gebracht ende getrocken wordt, te meer alsoe bij geene andere provincien desen voet en werdt geobserveert; mair dat d' heeren Drost ende Gedeputeerde — onder correctie — verstaen, dat alsulcke resolutien behoirlick effect immers bij provisie behoeren te genieten, sonder deselve te veranderen ofte te retracteeren. Doch bij aldien bevonden mochte worden in eenige saeken te weinich ofte te veel gedaen te sijn, dat men in sulcken vall dairvan behoire eenige notulen te stellen om opten naestvolgenden sijnodo ofte generalen classe daerop gelett ende de begangen abusen alsdan — soe doenlick — geredresseert te worden" ¹⁾. Op het voorstel ging Willem Lodewijk in: bij de ratificatie der acta synodalia van 1612 werd door hem verklaard, „dat bij 't sijnodus der kercken in der Drenthe ten overstaen van de gecommiteerden beider van Syne Genade ende Drost ende Gedeputeerden getracteert ende finalijcken affgehandelt sullen werden alle alsulcke kerckelycke zaken, als by den respective synoden van Vrieslandt ende dese provincie [t. w. Groningen] gewoon syn getracteert ende finalick affgehandelt te werden. Ende dat dienvolgens die resolutien by den voors. sijnodo van de Drenthe genomen, sorteren sullen effect gelijk die resolutiën van de voors. andere sijnoden. Wel verstaende dat de voors. respective gecommiteerden van Syne Genade, Drost ende Gedeputeerden naet scheyden des sijnodi aen Syne Genade doen sullen rapport van des sijnodi ende haer gebesongneerde, opdat Syne Genade behoorlyck daerop mach letten, oock d' executie van dien helpen bevorderen ende alle goede, oock noodige, directie doen" ²⁾. Terwijl deze beslissing een totalen omkeer aangeeft in de tot dusver gevolgde wijze van handelen, is mij van een uit-

---

1) T. a. p.

2) *Amortisatie-syndicaat*, No. 35 (61); zie ook *Resolutie D. en G.*, d.d. 4 Febr. 1613.

voering daarvan niets gebleken en werd de tot dusver bestaande practijk gewoonweg gecontinueerd ¹⁾!

De kosten, welke de synoden medebrachten, werden aanvankelijk door Gedeputeerden ten laste van de kerkvoogdijen gebracht: tot dat doel werd door hen telkens na afloop der synode een quotisatie over de kerken vastgesteld en deze aan den landschapsexecuteur ter uitvoering overgegeven ²⁾. Later zijn de synodale kosten ten laste van de Landschap gekomen ³⁾. Het bedrag der vacatiegelden e. d. werd meermalen door Drost en Gedeputeerden of den Landdag geregeld ⁴⁾.

Ten besluite van het medegedeelde over Drente's kerkelijke organisatie dient nog gehandeld te worden over de kerkvisitatie.

Het instituut der visitatoren of inspectoren — doch deze laatste betiteling scheen voor de predikanten een odieusen bijmaak te hebben — komt in Drente reeds spoedig na de Reformatie voor; het was trouwens ook in de Groningsche kerkenorde opgenomen (art. 51). In een resolutie van Drost en Gedeputeerden van 10 Augustus 1603 worden de Groningsche predikanten Acronius en Wermerus betiteld als „gecommitteerden totte inspectie der kercken bi Sijne Genade gestelt” en heet de predikantsplaats te Rolde „tot einen der dreen inspectoribus classium . . . . gedestineert” te zijn. 2 Jan. 1605 dringt Willem Lodewijk er bij Drost en Gedeputeerden op aan zoo eenigszins mogelijk Schroderus als predikant te Beilen te houden in het belang ook van de classe in 't generaal, „daerover hi inspector is” ⁵⁾. In verband met de ter classis generalis gehouden generale visitatie verleende Willem Lodewijk in het jaar 1608 commissie op Acronius,

1) Vergelijk Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 241 en 243.

2) *Plakkaatboek*, No. 53; *Resolutiën D. en G.*, d.d. 30 Juni 1603, 14 Sept. '03, 26 April '04 enz.

3) Vergelijk: *Resolutie D. en G.*, d.d. 11 Sept. 1624.

4) *Resolutie D. en G.*, d.d. 10 Aug. 1609; *Plakkaatboek*, Nos. 323 en 432.

5) *Resolutiën D. en G.*, i. d.

„teneinde de resolutien in deselve [classicale] acten ver-
 vaetet niet alleen ernstlick geeffectueert, maer oick dairop
 principalick gelett moste worden, dat de predigers voert-
 an ordentlick beroepen, geëxamineert ende toegelaeten
 werden” ¹⁾. Gelijk reeds medegedeeld, heeft de stadhouder
 naar aanleiding van het vertrek van Acronius naar Wesel
 ter gelegenheid van de ratificatie der acta synodalia van
 1611 „voor goet ende nodich aengesien in yder classe te
 stellen eenen inspectorem . . . , die op alles wes tot dienste
 van de kercken strecket letten ende voerts doen sullen,
 wes henluyden bevolen sal worden by de commissie, die
 Syne Genade eenen yder daertoe sal bestellen, allen den
 kerckendienereen der landtschap Drenthe hiermede bevelende
 omme dieselve inspectores int verrichten van hare com-
 missie te verstaen ende te respecteren, oock den voors.
 Drost ende Gedeputeerden versouckende om sie ten voors.
 eynde alle hulpe ende assistentie, des noot synde, te leysten”.
 Tevens wees hij personen tot inspectoren aan en sloot hij
 bij de ratificatie-akte hunne akten van commissie in ²⁾.
 Wij zagen reeds, hoe Drost en Gedeputeerden tegen deze
 handelwijze protest aantekenden: hoezeer ook de stad-
 houder zich aanstonds bereid verklaarde de commissiën
 ook op naam van het College te doen stellen en met klem
 betoogde, dat hier inderdaad niets nieuws werd gecreëerd
 en het instituut in andere provinciën en Duitschland
 voortreffelijk werkte ³⁾ — besloten werd het advies der
 predikanten in te winnen, die reeds „opentlick sustineer-
 den, dat noch Syne Genade, noch d’ heeren Gedeputeerden
 hair sulcken autoriteit ofte macht hadden te vendiceeren
 van eenige inspectoren te stellen, die niet bij meester
 stemmen op een sijnodus dairtoe erwelet ofte verclaert
 waeren tot sulck een ampt bequaem ende duchtich te
 sijn”. Op de volgende synode hebben ’s stadhouders ge-
 committeerden blijkbaar niet zonder moeite de vergadering

1) *Resolutie D. en G.*, d.d. 9 Juni 1608.

2) *Amortisatie-syndicaat*, No. 35 (61).

3) T. a. p.; *Resolutien D. en G.*, d.d. 18 Maart 29 April en 27 Mei 1612.

weten te bewegen met de instelling voorwaardelijk genoegen te nemen, terwijl de aanwezige Gedeputeerden protest aantekenden namens de Landschap tegen de inbreuk op haar autoriteit betreffende de verleening der commissiën en de ratificatie der acta synodalia ¹⁾. Het slot is geweest, dat Willem Lodewijk aan het College een alleszins bevredigende verklaring heeft afgegeven ²⁾, waarna de Landdag eerst voor een jaar en daarna tot wederopzeggens toe de gevolgde handelwijze heeft goedgekeurd ³⁾. De nieuwe akten van commissie zijn vervolgens afgezonden ⁴⁾. Toen ten volgenden jare Drost en Gedeputeerden handopening verleenden tot het houden der visitatie, verbonden zij voor visitatoren daaraan de voorwaarde, „dat sij gehouden sullen wesen nae gedaene visitatie in de Collegie oever te geeven t' dubbelt van hair gebesoigneerde, oick rapport doen van tgene haerluiden in de visitatie bejegt iss, om met noedige handtsterckinge desen angaende geassisteert te worden” ⁵⁾. Aldus is sedert praktijk geweest ⁶⁾, terwijl de verkiezing van visitatoren door 's stadhouders gecommiteerde en het College op nominatie der classen en de commissie-verleening op naam van den stadhouder en het College in de instructie (voor prins Maurits en de opvolgende stadhouders is vastgelegd ⁷⁾.

A s s e n.

---

1) Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 153 e. v., 158.

2) *Resolutie D. en G.*, d.d. 4 Febr. 1613.

3) *Plakkaatboek*, Nos. 211 en 225.

4) *Resolutie D. en G.*, d.d. 3 Maart 1613.

5) T. a. p., d.d. 8 April 1614.

6) Een duidelijke omschrijving van den werkring van den visitor geeft b.v. de commissie d.d. 1620, opgenomen in: *Plakkaatboek*, No. 318.

7) L. Oldenhuis Gratama, t. a. p., blz. 13; *Plakkaatboek*, Nos. 399 en 498.